

ΤΡΩΑΔΑ

ΥΠΟ

ΔΙΚΑΙΟΥ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ*

Ὁ μῦθος τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὁ τόσον γνωστός, ὑπῆρξεν ἢ κατὰ προτίμησιν ὑπόθεσις καὶ τῶν μετὰ τὸν Ὅμηρον ποιητῶν. Ἡ παράδοσις ὅμως τοῦ γεγονότος τούτου διετηρήθη ζῶσα μετὰ ταῦτα, κατὰ δὲ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὁ «Πόλεμος τῆς Τρωάδος»¹⁾ ὑπῆρξε προσφιλὲς τῆς ποιήσεως θέμα.

Ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἀρχαίου κόσμου διατηρεῖται ζῶσα εἰς τὰς σημερινὰς παραδόσεις καὶ «ὁ θεσπέσιος αὐτὸς πλοῦτος τῆς πνευματικῆς σφαίρας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀντλεῖ τὴν ὑπαρξίν του, κατὰ μέγα μέρος, ἀπὸ τὴν παρακαταθήκην τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος»²⁾.

Εἰς δημοτικὸν ἔσμα τῆς Μάνης (μοιρολόγι τῆς μάχης τοῦ Δηροῦ)³⁾ φέρονται οἱ στίχοι:

* Διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται διὰ μὲν τὰ πρῶτα μὲ τὴν βραχυγραφίαν ΙΛ, διὰ δὲ τὰ δευτέρω μὲ ΛΑ, ἀκολουθεῖ ὁ ἀριθμὸς χειρογράφου, ἢ σελίς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συλλογέως, ὅταν τοῦτο εἶναι γνωστόν. Παραπομπαὶ εἰς χειρόγραφα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως δηλοῦνται διὰ τῶν γραμμάτων ΚΠ.

Τὸν καθηγητὴν κ. Γ. Α. Μέγαν δι' ὀφισμένης ἐπὶ τοῦ θέματος ὑποδείξεις εὐχαριστῶ.

1) Δ. Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήνησιν 1866 σ. 183-211. Κ. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Ἐκδ. Μαρσαλῆ, Ἀθήναι τόμ. Γ(1900) 127-128.

2) Δ. Ζακυνθοῦ, Ἡ ἐνότις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, Νέα Ἔστια, Ἀθήναι 38 (1945) τευχ. 441, σ. 952.

3) Βλ. Ἐ. Legrand, Recueil de chansons populaires Grecques publiées et traduites pour la première fois. Paris 1873 σ. 144-150. Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἀθήναι 1914 σ. 22-24. Α. Π. Δασκαλάκη, Αἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ ἐπέταιοι. Μάχη τῆς Βέργας. Ἐφημ. «Ἐμπρός» 18 καὶ 19 Ἰουνίου 1926. Κ. Πασαγιάννη, Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, Ἀθήναι 1928 σ. 58-60. Ἀπ. Μελαχροينوῦ, Δημοτικὰ τραγούδια, Ἀθήναι 1946 σ. 62-64. Δ. Β. Βαγιακάκου, Οἱ μάχες τῆς Βέργας, Ἀρμουροῦ καὶ Δηροῦ στὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς Μάνης, Ἐφημ. «Ἡ Φωνὴ τῆς Λακωνίας» Ἀθήναι 16 Ἰουνίου 1946.

*Οἱ γι ἄδρες ὄλοι ἐλείπασι,
τ' ἦτα στή Βέργα τ' Ἀρμυροῦ,
ὄπου Τρωάδα ὁ πόλεμος
ἐπάαινε¹⁾ μερόνυχτα.*

Ἡ διάρκεια καὶ ἡ σκληρότης τῆς παρὰ τὴν Βέργαν Ἀλμυροῦ (Ἐξω Μάνης) γενομένης μάχης μεταξὺ Μανιατῶν καὶ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰμβραήμ πασοῦ²⁾ παραβάλλονται εἰς τὸ ἄσμα τοῦτο πρὸς τὰς τοῦ πολέμου τῆς Τροίας. Ἡ λέξις *Τρωάδα* ἔχει ἐνταῦθα ἐπισημαστικὴν σημασίαν. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐπεξηγῶν αὐτὴν γράφει: «πόλεμος δεινὸς καὶ μέγας, ὡς ὁ παλαιὸς τῆς Τρωάδος»³⁾.

Ἡ ἀνάμνησις τῶν μεγάλων συμφορῶν τῆς ὀμηρικῆς Τροίας διειρημένη καὶ σήμερον. Οὕτω, ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς μεγάλης καταστροφῆς λέγονται ἐν Μάνη αἱ φράσεις: *ἐγένηκε Τρωάδα, τὰ καμε Τρωάδα*⁴⁾. Καὶ γενικῶς πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐννοίας περιστατικοῦ τινος εἶναι ἐν χρήσει αὐτόθι καὶ αἱ φράσεις: *Τὰ κάμαμε Τρωάδα*⁵⁾, *ἐπάαινε τὸ πετρακίδι Τρωάδα*⁶⁾ ἤτοι ἐγένετο φοβερὸς πετροπόλεμος.

Ὅμοιος εἰς τὴν Λακεδαίμονα λέγεται: «*Τὰ κάμαμεν Τρωάδα ἢ ἐγινε Τρωάδα*, παροιμία τὴν ὁποίαν, ὡς σημειώνει ὁ Βενετζ. Ἰατριδης, μεταχειρίζονται ἐν τῷ λέγειν, ὅτε θέλουν νὰ δώσωσιν ἐπίτασιν περιστατικοῦ τινος, οἷον: *διωκεδάσαμεν εἰς τοὺς γάμους τοῦ Κώστα, ὄπου ἐγινε (τὸ κάμαμεν) Τρωάδα ὑπάγωμεν εἰς τὴν πανήγυριν νὰ τὸ κάμωμεν Τρωάδα*»⁷⁾.

Ἐκτὸς τῆς Μάνης καὶ τῆς Λακεδαίμονος καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπιζῆ ἡ ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν τῆς ὀμηρικῆς Τροίας. Οὕτως εἰς τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ἐπὶ καταστροφῆς λέγεται ἡ φράσις: *ἐγινε Τρωάδα*⁸⁾, εἰς τὴν Σάμον ἐπὶ μεθύσων: *Τὰ καμε Τρωάδα*⁹⁾, εἰς τὴν Ἀμοργόν: *Τὰ καμεν Τρωάδα (ἢ θάλασσα)*¹⁰⁾, εἰς

¹⁾ Ἐπήγαινε, διεξήγετο.

²⁾ Σ. Χ. Σκοπετεία, Ἡ ἐποποιία τῶν Μανιατῶν κατὰ τοῦ Ἰμβραήμ πασοῦ. Μάχα Βέργας-Δηροῦ: Σπαρτιατικὰ Χρονικά, 8 (1945) φύλλ. 75 σ. 11-14.

³⁾ Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 24.

⁴⁾ Συνών. φρ. *ἐγίνη ὁ τόπος θάλασσα* πρβλ. τὸ μοιρολόγι: *ἐγίνη ὁ τόπος θάλασσα / καὶ δὲν εἰλέπον (βλέπω) τὴ στερῆά. Ὅμοιος: ἐγίνη τὸ ἄλλα-ἄλλα.*

⁵⁾ Συνών. φράσ. *τὰ κάμαμε θάλασσά.* Πρβλ. ΙΑ 387, 1382. Κατὰ μαρτυρίας συγκεντρωθείσας ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἢ φρ. αὕτη εἶναι κοινὴ καὶ εἰς Αἰτωλίαν, Ζάκυνθον, Γορτυνίαν, Κρήτην, Μεγίστην καὶ Ἡπειρον, ἐνθα καὶ ἡ φρ. *Τὰ κάνω λάχανα.*

⁶⁾ Ἀνακοίνωσις τοῦ συναδέλφου κ. Σ. Χ. Σκοπετεία.

⁷⁾ Δῆμος Φάριδος. Ἐφθμ. Φιλομαθῶν 5 (1857), σ. 126 Βενετζ. Ἰατριδης.

⁸⁾ Ν. Ι. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς. Ἐν Πύργω 3 (1906) 180.

⁹⁾ Ἐπ. Σταματιάδου, Σαμιακά. Ἐν Σάμω τόμ. 5 (1887) 87.

¹⁰⁾ ΔΑ 1357Α, 45. Ε. Ἰωαννίδης 1876.

τὴν Κρήνην (Μ. Ἀσία): *Ἦπαθα τοῦ Τρωιάδας τὰ κακὰ ἢ ἡτραύηξα τοῦ Τρωιάδας τὰ κακὰ*¹⁾, εἰς τὴν Χίον (Καρδάμυλα): *Ἐκαμέν του τῆς Τρωιάδος τὰ κακὰ*²⁾ (τὸν ἐβασάνισε πολὺ), εἰς τὴν Σκυῖρον δι' ὑπερβολικῶς μεγάλα καὶ πολλὰ κακὰ ἢ δεινοπαθήματα, ἅτινα διέπραξεν ἢ ὑπέστη τις: *Ἐκαμε τοῦ Τρωιάδας τὰ κακὰ, ἔπαθε τοῦ Τρωιάδας τὰ κακὰ*³⁾ καὶ εἰς Γορτυνίαν ἐπὶ καταστροφῆς περιουσίας καὶ ἐργασίας: *Ἐγινε Τρωάδα*⁴⁾.

Ἐκτὸς τῆς μεγάλης καταστροφῆς ἡ φρ. δηλοῖ καὶ μεγάλην τρικυμίαν. Παρ' Ἀριστοτέλει Βαλαωρίτῃ φέρεται ὁ στίχος: *Τὶ ξυλοχάλαση εἶν' αὐτῆ! ἂν ταυρηκ' ἢ Τρωάδα*, εἰς δὲ τὰ σχόλια σημειοῦται τὸ ἐξῆς: *«Τρωάδα περιεργολιτῆ λέξις κοινοτάτης χρήσεως, σημαίνουσα τὴν γένει μεγάλην καταστροφὴν, ἀλλ' εἰδικώτερον καὶ συνηθέστερον γίνεται χρῆσις αὐτῆς πρὸς χαρακτηρισμὸν μεγάλης τρικυμίας»*⁵⁾.

Εἰς τὴν Ἰθάκην διὰ τῆς λ. *Τρωγάδα* δηλοῦται ὁ δυνατὸς ἄνεμος καὶ γενικώτερον ἢ μεγάλη ταραχὴ: *Ἐξαφνα ἔβαλε μία Τρωγάδα*⁶⁾, εἰς δὲ τὴν Λευκάδα ἢ ραγδαία βροχὴ: *Τὶ Τρουγάδα ἦταν αὐτῆ νεροποντῆ*⁷⁾.

Πλὴν τούτων ἡ λ. εὗρηται καὶ ὡς ὄνομα γυναικός. Οὕτω, εἰς Ἀλμυρὸν Θεσσαλίας εἰς τρίπτυχον τῆς μονῆς Ξενιάς ἀναγράφεται ὡς ὄνομα γυναικός ἡ λ. *Τρωάδος*⁸⁾, εἰς τὴν Εὐβοίαν λέγεται *Τρουγάδα* (Τρωάς)⁹⁾ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας *Τρωάδα*¹⁰⁾.

Εἰς τὴν Ζάκυνθον προσέτι ἐπὶ παντελοῦς ἀρνήσεως εἶναι ἐν χρήσει ἢ ἔκφρασις: *Νὰ μοῦ ἔδινες καὶ οὐλῆ τῆ Τρωάδα, δὲν τὸ κάνω ἐτοῦτο*. Αὕτη, κατὰ τὸν *B. Schmidt*, ἀνήκει εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν, ἀποκλειομένης ἐπιδράσεως λογίας¹¹⁾.

Εἰς τὸν Πόντον διασώζονται ἐπὶ παρομοίας χρήσεως, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ ἐκ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, οἱ τύποι: *Τῆς Τροίας, τῆς Τρωιάδας καὶ τῆς Τρωιάδος*.

Οὕτω, ἐπὶ μεγάλων δυσχερειῶν ἢ συμφορῶν λέγονται εἰς τὴν Οἰνόνην αἱ φράσεις: *Τῆς Τροίας τὰ κακὰ*¹²⁾, *τοῦ Τροίας τὰ βάσανα*¹³⁾, *εἶδα κ' ἔπαθα τοῦ Τροίας τὰ βάσανα*¹⁴⁾ καὶ εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν: *Τῆς Τροίας τὰ κακὰ ἔσουρα*¹⁵⁾.

¹⁾ ΙΑ 240, 37 Δ. Πουλάκης. ²⁾ ΙΑ 230, 109. ΛΑ 692, 109. Σ. Βίος.

³⁾ ΙΑ 612α, 66-67. Ἐμμ. Βαμβακερίδης. ⁴⁾ ΙΑ 90 Τ. Κανδηλώρος.

⁵⁾ Ἀρ. Βαλαωρίτου, Βίος καὶ Ἔργα. Ἐκδ. Μαρσαλῆ, τόμ. Γ' Ἀθήναι 1907, σ. 363 καὶ 409.

⁶⁾ ΙΑ 423, 62. ⁷⁾ ΙΑ 540, 36.

⁸⁾ Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Θεσσαλικά ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς. Ἐπετηεὶς Παρνασσοῦ ΙΒ' (1916) 188.

⁹⁾ ΙΑ 13, 80. ¹⁰⁾ Ἐφημ. Ἐστία 9-12-1948.

¹¹⁾ *B. Schmidt*, Das Volksleben der Neugriechen, Leipzig 1871 σ. 18 σημ. 3.

¹²⁾ ΙΑ ¹³⁾ ΛΑ 159, 142 καὶ 542.

¹⁴⁾ ΙΑ 64, 542 ¹⁵⁾ ΛΑ 930, 34 Ζουντούρης.

Ὅμοιος εἰς τὸν Πόντον ἐπὶ δεινῶν συμφορῶν καὶ περιστάσεων λέγεται: *Τῆς Τροιάδας τὰ κακά*¹⁾, εἰς τὴν Οἰνόνην: *εἶδα κ' ἔπαθα τῆς Τροιάδας τὰ βάσανα*²⁾ (ἔπαθα τόσα, ὅσα καὶ ἡ Τρωάς), εἰς Τραπεζοῦντα ἐπὶ πλείστον καὶ μεγίστων κακῶν, τὰ ὁποῖα ὑπέστη τις: *Τῷ Τροιάδας τὰ κακά ἔπαθα*³⁾, εἰς Κερασοῦντα ὁμοίως ἐπὶ πολυπαθῶν φέρεται: *Τῷ Τροιάδας τὰ κακά ἔσυρα ἢ τὰ βάσανα ἔπαθα*, καὶ εἰς Τραπεζοῦντα: *Τῷ Τροιάδας τὰ κακά*⁴⁾.

Εἰς τὸν Πόντον ἐπίσης ἐπὶ τῶν πολυπαθῶν φέρονται αἱ ἐκφράσεις: *Τῷ Τροιάδας τὰ βάσανα (πάθηα) ἔσυρα*⁵⁾, *τῷ Τροιάδας τὰ κακά ἔρθαν σὸ κηφάλι μ'*⁶⁾, *τῷ Τροιάδας τὰ κακά ἔσυρα*⁷⁾, *τῷ Τροιάδας τὰ κακά (λέγουσι καὶ βάσανα) ἔσυρα*⁸⁾. Ἐπίσης ἐπὶ πλείστον καὶ μεγίστων κακῶν εἰς Τραπεζοῦντα: *Τῷ Τροιάδας τὰ κακά*⁹⁾, καὶ ἐπὶ μεγάλων ταλαιπωριῶν εἰς Κερασοῦντα: *Τῷ Τροιάδας τὰ βάσανα*¹⁰⁾.

Παραλλήλως φέρεται ἐνταῦθα καὶ ὁ τύπος τῆς *Τροιάδος*.

Οὕτω, ἐπὶ τῶν πολυπαθῶν λέγεται ἡ φρ. *τῷ Τροιάδος τὰ κακά (πάθηα, βάσανα) ἔσυρα*¹¹⁾. Εἰς τὴν Τραπεζοῦντα ἐπὶ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων δυστυχημάτων, τὰ ὁποῖα ὑπέστη τις, εἶναι ἐν χρήσει ἡ φρ. *Τῷ Τροιάδος τὰ κακά*¹²⁾ ἢ *ἔσυρα τῆς Τροιάδος τὰ κακά*¹³⁾, εἰς τὴν Κερασοῦντα ἐπὶ τῶν πολλὰ ὑποστάντων ἡ φρ. *Τῆς Τροιάδος τὰ βάσανα ἔσυρα*¹⁴⁾ καὶ εἰς τὴν Κρώμην: *ἔσυρα τῆς Τροιάδος τὰ κακά*¹⁵⁾ ὑπέστην τὰ πάνδεινα, τὰ πάθη τῆς Τροίας.

Ἐκ τῆς χρήσεως δὲ ταύτης τῆς λέξεως καὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν τύπων *Τροίας*—*Τροιάδας*—*Τροιάδος* φαίνεται ὅτι ἡ φρ. *τῆς Τροιάδας τὰ κακά* δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὰ κακά ἢ τὰ βάσανα τῆς Ἁγίας Τροιάδος¹⁶⁾.

1) ΛΑ 775, 16.—930, 34 Ἀργυρούπολις. Ζωντούρης. Πρβλ. Α. Α. Παπαδοπούλου, Γλωσσικαὶ Ἔρευναι, Ἀρχεῖον Πόντου 12 (1946) 46. 2) ΛΑ 159, 142.

3) ΙΑ 336, 182 [ΚΠ. 16 (1891) 90. Παρχαρίδης].

4) ΛΑ 421, 392.

5) ΛΑ 31, 55, 386, Ποντικά, Ι. Βαλαβάνης, καὶ ΛΑ 212, 90, 794 Τραπεζοῦς.

6) Π. Μελανοφύδου, Ἡ ἐν Πόντῳ ἑλληνικὴ γλῶσσα, Βατούμ 1910 σ. 88.

7) ΛΑ 31, 68, 585, Ποντικά, Ι. Βαλαβάνης.

8) ΙΑ [ΚΠ. 127 (1874)] 384. Ι. Βαλαβάνη, Μνημεῖα τῆς ἐν Πόντῳ δημοτικῆς: Ἐπιτάλοφος Β' (1870) τευχ. 2 ἀριθ. 3. 550, 9.

9) ΙΑ [ΚΠ. 7170 (1893)] 15. Ἀνώνυμος.

10) Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἐν λ. βάσανο.

11) ΛΑ 31Α, 68, 585. Ποντικά, Ι. Βαλαβάνης.

12) Ἀρχεῖον Πόντου 3 (1931) 54. Πρβλ. Α. Α. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ. ΙΑ (Ι. Παρχαρίδης) Ἀστὴρ τοῦ Πόντου Β (1886) σ. 421.

13) ΙΑ [ΚΠ. 254 (1877)] 113. Τραπεζοῦς. Ι. Βαλαβάνης.

14) ΙΑ (ΚΠ).

15) ΙΑ (ΚΠ).

16) Α. Α. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ.

Κατὰ τὸ Τρωάδος ἐλέχθη καὶ Τρωιάδος καὶ κατὰ τὸ Τρωάδας ἐσχηματίσθη καὶ τὸ Τρωιάδας. Διὰ παρετυμολογίαν «Τρωιάδα ἀντι-Τρωάδα διὰ τὸ Τροία» ἐρμηνεύει τὴν λ. καὶ ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐν τῇ φρ. «εἶδα κ' ἔπαθα τῆς Τρωιάδας τὰ βάσανα»¹⁾.

Ἦδη ὁμως παρ' ἀρχαίοις ἐπὶ μεγάλων κακῶν ἤρχισε νὰ χρησιμοποιῆται ὡς παροιμιώδης ἔκφρασις ἢ ἀνάμνησις τῶν κακῶν τῆς Τροίας.

Παρὰ Δημοσθένει, ἐν τῷ περὶ τῆς Παραπρесеβείας λόγῳ²⁾, ἀναφέρεται ἡ φράσις: «Καὶ κακῶν Ἰλιάς περιειστήκει Θηβαίους» καὶ προστίθεται ἐν τοῖς σχολίοις³⁾: «Καὶ κακῶν Ἰλιάς· ἀπὸ τῶν ἐν Τροίᾳ κακῶν ἢ παροιμία, ἐπὶ τῶν δεινότατα πασχόντων. Φησὶ δὲ ὁ Γενέθλιος ὅτι ἐνήλλαται ἢ πιῶσις· ἔδει γὰρ εἰπεῖν Ἰλιάδος κακά».

Ὅτι δὲ καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἔκφρασις ἦτο ἐν χρήσει μαρτυρεῖ καὶ ὁ Πλούταρχος λέγων: «Φιλόπλουτος ἢ Ἐλένη, φιλήδονος ὁ Πάρις· φρόνιμος ὁ Ὀδυσσεύς, σώφρων ἢ Πηνελόπη διὰ τοῦτο μακάριος γάμος ὁ τούτων καὶ ζηλωτός· ὁ δὲ ἐκείνων Ἰλιάδα κακῶν Ἐλλῆσι καὶ βαρβάροις ἐποίησεν»⁴⁾.

Ὡς παροιμίαν ἀναφέρει αὐτὴν ὁ Ζηνόβιος γράφων: «Ἰλιάς κακῶν: ἀπὸ παροιμίας τοῦτο ἐλέγετο ἐπὶ τῶν μεγάλων κακῶν παρόσον ἐν Ἰλίῳ μυρία κακά συνέβη γενέσθαι»⁵⁾. Πολὺν δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης ἀναφέρων «ὅτι δὲ αἱ συχναὶ Ἰλιακαὶ θυσίαι ἀναγκαίως ἐπὶ κακοῖς πυκνοῖς προηγουμένοις ἐγίνοντο, δηλοῖ καὶ ἡ παροιμία λέγουσα τό, αἰεὶ Ἰλίῳ κακά, λεχθεῖσα μὲν ἐπὶ τινι κακῷ ὕστερογενεῖ, οὐκ ἀπάδουσα δὲ πρὸς τὰ Ὀμηρικά, ἢ δὲ αὐτὴ προγενεσττέρα ἐστὶ τοῦ κακῶν Ἰλιάς, ἢ ἀνάπαλιν, αὕτη πρὸς ἐκείνης εἰρηται ὡς τά γε ἄλλα μιᾶς ἐννοίας εἰσὶν ἀμφότεραι»⁶⁾.

Ἦδη δὲ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα εἶναι γνωστὴ ὡς παροιμία ἢ ἔκφρασις: ἔπαθε τῆς Τρωάδος τὰ βάσανα⁷⁾.

Τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον διασώζεται ἢ ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν τῆς Τροίας, χρησιμοποιουμένη παροιμιακῶς ἐπὶ τῶν μεγά-

1) Γ. Χατζιδάκις, Φωνητικά - Παρετυμολογίαι, Ἀθηνᾶ 24 (1912) 31, 51.

2) 387. Πρβλ. Αὐτόθι 449 καὶ τὰ «ἐμοὶ δὲ δοκεῖτε ἀτοπώτατον ἀπάντων ἂν ποιῆσαι, εἰ ὅτι μὲν τὰ Θυέστον καὶ τῶν ἐπὶ Τροίᾳ κακὰ ἠγωνίζετο».

3) Σχόλια εἰς Δημοσθένην. Περὶ τῆς Παραπρесеβείας 387, 12. Ἔκδ. Dindorf.

4) Πλουτάρχου, Γαμικὰ παραγγέλματα 140 F.

5) Ρ(αγοεπιιογραφί) G(raeci) Α' σ. 96. Πρβλ. Ὁμοίως αὐτόθι σ. 256 Διογενιανός, καὶ σ. 182, 271: Κακῶν Ἰλιάς: Τὰ ἐναντία: Ἀγαθῶν θάλασσα, ἐπὶ πλήθους ἀγαθῶν, ὡς καὶ τὸ Ἀγαθῶν σωρός καὶ Ἀγαθῶν μνημηκία, αὐτόθι Β' σ. 2-3, 24. Πρβλ. Φώτιος Λεξικὸν ἐν λ.

6) Εὐστάθιος, Εἰς Ὅμηρον, Δ σ. 444, 22.

7) Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι (Warner) Β' 114.

λων κακῶν, καταδεικνύει διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν τὴν δύναμιν καὶ συνέχειαν τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν διὰ τὰς ἑλληνικὰς παροιμίας ἠρνήθη ὁ Krumbacher, παρατηρήσας ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχαίων παροιμιῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχει διακοπὴ τῆς παραδόσεως, δικαιολογούμενη διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ βίου καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ¹⁾.

Ἡ ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν χωρῶν, πόλεων ἢ ἀτόμων ἤδη παρ' ἀρχαίοις προσέλαβε μορφὴν παροιμίας διατυπωμένης βραχυλογικῶς διὰ τῶν λέξεων *κακά, πάθη, ἄχη* καὶ ἄλλων συνωνύμων, οἷον *πόλεμος κλπ.*

Οὕτως ἐφέροντο τὸ πάλαι ὡς παροιμίαι:

Ἄζάνια κακά: Ἐπὶ τῶν κακοῖς προσπαλαιόντων²⁾.

Ἀρχιδάμιος πόλεμος: Ἐπὶ τῶν λίαν πικρῶν πολέμων³⁾.

Κορίνθιον κακόν: Ἴσως διὰ τὰς ἐταίρας⁴⁾.

Κυθνώλεις συμφοραὶ: Τοῦτο εἰς παροιμίαν ἦλθε διὰ τὰ Κυθνίους συμβάντα⁵⁾.

Λέγρη κακῶν: Παροιμία τίς ἐστιν Ἀργολικὴ, ἣν ἀποδιοπομπούμενοι ἔλεγον. Τὰ γὰρ ἀποκαθάρματα εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ἐνέβαλλον⁶⁾.

Λήμμιον κακόν: Παροιμία, ἣν διαδοθῆναι φαίνεται ἀπὸ τῶν παρανομηθέντων εἰς τοὺς ἄνδρας ὑπὸ τῶν γυναικῶν⁷⁾.

Ταινάριον κακόν: Τὸ μέγα καὶ παρανομούμενον εἰς ἱκέτας. Οἱ γὰρ Λακεδαιμόνιοι τοὺς καταφυγόντας εἰς Ταίναρον τῶν Εἰλώτων ἀπαγαγόντες ἀπέκτεινον⁸⁾.

Τενέδιον κακόν: Ἐπὶ τῶν πάνυ σκληρῶν καὶ ἀπαραιτήτων³⁾.

¹⁾ Βλ. ἀντίρρησιν Σ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Ἐν Ἀθήναις 1923 σ. 336-337. Πρβλ. D. C. Hesselring, Ἑλλην. καὶ Ὀλλανδ. παροιμίαι, ἐν Ἀθήναις 1903 σελ. 6 κέ.

²⁾ P. G. A' σ. 46 (Ζηρόβιος), 184 (Διογενιανός). Β' σ. 138 (Μακάριος). Πρβλ. Στράβ. Η. 388.

³⁾ P. G. B' σ. 306 (Ἀποστόλιος). Πρβλ. Μ. Ἐτυμολ. 254. 40. Σουΐδας ἐν λ. Bekker, A. G., 1, 450. Θουκ. 2, 19 κέξ.

⁴⁾ P. G. B' σ. 180 (Μακάριος). Πρβλ. Στράβ. Η, 378.

⁵⁾ P. G. A' σ. 107 (Ζηρόβιος). Πρβλ. Σουΐδας ἐν λ. Κυθνώδης καὶ Ἡσύχιος ἐν λ. Κυθνώλης.

⁶⁾ P. G. A' σ. 108 (Ζηρόβιος). Β' σ. 122 (Γρηγόριος Κύπριος). Πρβλ. Ἡσύχιος ἐν λ. Παρὰ Φωτίῳ καὶ Σουΐδα ἐν λ. φέρεται καὶ Λέγρη θεατῶν ἀντὶ τοῦ κακῶν θεάτρον Κρατίδος.

⁷⁾ P. G. A' σ. 110 (Ζηρόβιος), 270 (Διογενιανός). Β' σ. 503-504 (Ἀποστόλιος), 201 (Γρηγόριος Κύπριος). Πρβλ. Ἡσύχιος, Φώτιος, Σουΐδας ἐν λ. Πρβλ. Ἡρόδοτος, VI 1.138.

⁸⁾ P. G. A' σ. 329 (Πλούταρχος). Β' σ. 214 (Μακάριος). Πρβλ. Θουκ. 1, 128.

⁹⁾ P. G. B' σ. 176 (Μακάριος), 175 (Mantissae Proverborum). Πρβλ. Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Ἐλέχθη δὲ καὶ Τενέδιος ἄνθρωπος· ἐπὶ τῶν φοβερῶς ὄψεως ἐχόντων. Πρβλ. Σουΐδας καὶ Φώτιος ἐν λ. Ὅμοιος Τενέδιος ξυνήγορος· ἀντὶ τοῦ ἀπότομος· Ἡσύχιος, Φώτιος, Σουΐδας ἐν λ. καὶ Τενέδιον βέλος ἀντὶ τοῦ Τενέδιος πέλεκυς.

Τήνια κακά: Ἐπὶ τῶν ἄγαν δυσχερῶν· ὅτι ἐν Τήνῳ τῇ νήσῳ ὄφεις πικροί¹⁾.
Τὰ Θηβαίων πάθη: Δι' ὅσα οἱ Θηβαῖοι ὑπὸ Φιλίππου καὶ μάλιστα ὑπὸ Ἀλεξάνδρου «διὰ φόνου καὶ σιδήρου καὶ πυρός»²⁾ ἔπαθον.

Τὰ Ἴνους ἄχη: Αὕτη δύο παῖδας ἔσχε, Λέαρχον καὶ Μελικέρτην, οἱ κατετοξεύθησαν ὑπὸ Ἀθάμαντος³⁾.

*Τὰ Λαβδακιδῶν πάθη*⁴⁾. Εἰς δήλωσιν ἄλλεπαλλήλων συμφορῶν ἐνοσηπτουσῶν εἰς γένος ἢ οἶκόν τινα.

Τὰ Μαγνήτων κακά. Ἐπὶ μεγίστων καὶ ἀλγεινοτάτων κακῶν παρ' ὅσον οὗτοι ἀσεβήσαντες εἰς θεοὺς μεγάλων κακῶν ἐπειράθησαν⁵⁾.

*Τὰ Μηδείας πένθη*⁶⁾: Δι' ὅσα ἡ Μῆδεια, ἡ θυγάτηρ τοῦ Αἰήτου, ἔπαθεν.

*Τὰ Νιόβης πάθη*⁷⁾: Ἐπὶ τῶν μέγιστα παθόντων κακά. Αὕτη γὰρ ζῶσα λίθος ἐγένετο ἐπὶ τῷ τύμβῳ τῶν παίδων.

*Τὰ Πελοπιδῶν πάθη*⁸⁾. Παροιμία ἐκ τῶν συμφορῶν τοῦ οἴκου τῶν Πελοπιδῶν.

Τερμέρια κακά. Ἐπὶ τῶν σφόδρα δεινῶν καὶ χαλεπῶν. Ἀπὸ Τερμέρου τινὸς θηριώδους τὴν φύσιν καὶ ληστοῦ⁹⁾.

᾽Ωγύγια κακά. Ἐπὶ τῶν ὄχληρῶν ἐπεὶ συνέβη Κάδμον τὸν ᾽Ωγύγου διὰ τὰς θυγατέρας κακοῖς περιπεσεῖν¹⁰⁾.

Ἐνάλογοι ἐκφράσεις φέρονται καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ παροιμιακῶς. Διὰ

¹⁾ P. G. B' σ. 49 (Διογενιανός). Πρβλ. Φώτιος ἐν λ. καὶ Ἡσύχιος ἐν λ. ἐνθα καὶ Τήνια ἔχοντα ἀναφέρεται. Πρβλ. Plinius, N. Hist. 4, 12, 22. Ὁ Εὐπόλις ὁ κωμικὸς (F.C.A. ἔκδ. Th. Koch, 1, 320) ἀναφέρει: «Τήνος αὕτη | πολλοὺς ἔχουσα σκορπίους ἔχεις τε συκοφάντας».

²⁾ Πλουτάρχου, Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς Λόγος II, 342 B-F (κεφ. 11), καὶ Ἀλέξανδρος XI, 25. Ἀρριανοῦ, Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου, Α. ζ-η' Διοδώρου Σικελιώτου, βιβλ. IZ κεφ. 13-3, 14.

³⁾ Σουΐδας ἐν λ. Πρβλ. Πανσαν. I, 42, 7. 44, 7—Εὐριπ. Μῆδεια 1284. Πίνδαρ. Ὀλυμπ. Β. 28. Ὀβίδιος, Μεταμορφ. IV, 518-542. Art. Poet. 123. Ἐλέγετο δὲ καὶ τὰ Ἴνους πάθη, Πλούτ., Κάμ. 5.

⁴⁾ Ἡ παροιμία ἀπὸ τῶν συμφορῶν τοῦ γένους τῶν Λαβδακιδῶν.

⁵⁾ P. G. B' σ. 657 (Ἀποστόλιος). Σουΐδας ἐν λ. Πρβλ. Θέογνις 603, 1103, Στραβ. 14, 647.

⁶⁾ Ἀνθολογία Παλατινῆ, XII, 2.

⁷⁾ P. G. B' σ. 544-545 (Ἀποστόλιος). Πρβλ. Ἰλιάς Ω, 602-618. Πρβλ. Πανσαν. I, 21, 3. Ἀνθολογία Παλατινῆ X, 47. XII, 2.

⁸⁾ Πλάτωνος, Πολιτεία II, 380 A. Ἐλέγετο καὶ τὰ Πελοπιδῶν κακά. Σοφοκλ., Ἡλέκτρα 1497-1498.

⁹⁾ P. G. B' σ. 215 (Μακάριος), 665 (Ἀποστόλιος). Α' σ. 162, 309 (Διογενιανός). Πρβλ. Πλούτ. Θησεὺς ΙΑ. Ἡσύχιος, Σουΐδας ἐν λ. καὶ Φώτιος ἐν λ. Τερμέρια.

¹⁰⁾ P. G. A' σ. 466 (Appendicis). Πρβλ. Φώτιος, Ἡσύχιος, Σουΐδας ἐν λ. καὶ Αἰσχύλ. Πέρσ. 37, 974.

τούτων ὁ λαὸς ἐπεξήτησε νὰ χαρακτηρίσῃ μεγάλη ἢ διαρκῆ δεινὰ διὰ παρομοιώσεως αὐτῶν πρὸς κοινῶς γνωστά, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ πάλαι.

Οὕτω, εἰς δῆλωσιν ὑπομονῆς, καρτερίας καὶ ἀντοχῆς ἐπὶ λίαν δυσμενῶν περιστάσεων, ἀτυχημάτων ἢ ἐχθρῶν ἐπιθέσεως εὐχρηστεῖ εἰς Μέσα Μάνην (τ. δ. Μέσσης) ἢ ἔκφρασις:

*Ἐγὼ εἶμαι ἢ Βέργα¹⁾ τ' Ἀρμυροῦ
κα' ὅσα μὲ βροῦσι τὰ μποροῦ²⁾.*

Αὕτη εἶναι ἀπόσπασμα παλαιότερου μοιρολογίου, λησιμονηθέντος τοῦ περιχομένου του, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

*Με λέσι³⁾ τί⁴⁾ θὰ σκοτωθοῦ,
γιατὶ τί⁵⁾ νύχτες περπατοῦ,
μὰ γὼ εἶμαι ἢ Βέργα τ' Ἀρμυροῦ,
κα' ὅσα μὲ βροῦσι τὰ μποροῦ...⁶⁾*

Καὶ ἐξ ἄλλων ἐπίσης μοιρολογίων καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἀνάμνησις τῆς μάχης τῆς Βέργας διατηρεῖται ζωνρὰ παρὰ τῶ λαῶ⁷⁾.

¹⁾ Ἡ λ. βέργα ἐκ τοῦ λατιν. *virga* (Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἐν λ.), δηλοῖ κλάδον καὶ μεταφορικῶς τοῖχον ἔχοντα πολεμιστράς, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου κρυπτόμενοι μάχονται, προμαχῶνα (Ἀθῆναι, Λακωνία). Ἐνεκα τῆς σημασίας ταύτης εὐρηται καὶ ὡς τοπωνυμικόν. Ἐν Μάνη, Βέργα ἢ, λέγεται τοπων. παρὰ τὸ Ἀλμυρὸν ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ μακροῦ τοίχου (Ν. Βέη, Ὁ Γεώργιος Τερτσέτης καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη. Ἐκδοσις Ἐφημ. «Νέος Κόσμος», Ἀθῆναι τεῦχος Β' (1934) 161: «Ὅταν ἔλειπε ὁ Ἰμπραϊμὸς στὸ Μισολόγγι οἱ Μανιάταις ἔφκειασαν εἰς τὸν Ἀρμυρὸ... Ἐνα ταμποῦρι δυνατὸ ἀπὸ τὸ πέραλος ἕως εἰς τὸν βράχον, ἐκράτας ἕως ἕνα μίλλι), ἐνθα ἐγένετο ἡ σύγκρουσις τῶν Μανιατῶν μετὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰμπραῖμ (1826). «Ὁ Ἰμπραῖμὸς ἔστειλε τὸν κεχαγιάν του νὰ ματακτυπήσῃ τὴν βέργαν εἰς τὸ Ἀρμυρὸ (Ν. Βέη, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 162). Ἡ ἀντοχὴ τοῦ τοίχου καὶ τὸ πείσμα τῶν ἀμυνομένων Μανιατῶν ἀπέτρεψε τὴν εἰσβολὴν καὶ ἔσωσε τὴν χώραν ἀπὸ τὸν ἀνδραποδισμόν. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἐγένετο θέμα τῆς ἐν Μάνη ποιήσεως (μοιρολογίων), διεξηγήθη δὲ καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἀνάμνησις του παρομοιακῶς ὡς ἀνωτέρω.

²⁾ Πρβλ. Τὸ παρ' ἀρχαίους ἐπὶ τῶν καρτερῶν λεγόμενον Ἀλκήστιδος ἀνδρεία, Ρ. Γ. Β' σ. 273 (Ἀποστόλιος). ³⁾ Λέγουν. ⁴⁾ ὅτι. ⁵⁾ Τίς, τάς. ⁶⁾ Ἐκ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς μου.

⁷⁾ Ἐκ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς μου παραθέτω μόνον μερικὰ ἀποσπάσματα μοιρολογίων σχετικὰ πρὸς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός.

Οὕτω, ἐπαινοῦσα νεκρὸν συγγενῆ τῆς, Ἥλιαν τὸ ὄνομα, ἢ Μανιάτισσα μοιρολογεῖ:

*Ἐ Λία ἐπά, ἔ Λία ἐκεῖ
κασιέλλι μου καὶ πουργανῆ,
ἔ Λία παντοκράτορα,
καὶ Λία Βέργα τ' Ἀρμυροῦ...*

Ἄλλαχού δὲ ἄλλη μοιρολογεῖ: *Ἐ Λία Βέργα τ' Ἀρμυροῦ,
προσκύνα βράδν ἀποταχὰ
γιὰ νὰ ν' ὁ Λίας ζωντανός,
τ' ὁ πύργος ἐγκρεμιστήκε
κ' ἐμπούκαρε μέσα ἢ Τουρκιά.*

Παροιμακῶς ἐπίσης ἐπὶ σκληρᾶς συγκρούσεως λέγεται εἰς Μέσα Μάνην :

Ὁ πόλεμος ἐγένηκε, σὰ νά ταγε Μπιζάνι,

ἢ ἐγένηκε καβγᾶς, σὰ νά ταγε Μπιζάνι,

ἐκ τοῦ σκληροῦ πρὸς κατάληψιν τοῦ Μπιζανίου ἀγῶνος κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους¹⁾. Αὐτόθι διὰ τῆς λέξεως *Μπιζάνι* χαρακτηρίζεται καὶ τόπος ὄχυρος καὶ ἀπόκορημος, οἶον: *ἔναι Μπιζάνι, δὲ μπορεῖ νὰ μπῆ τίποτα*.

Ὅμοίαν χρῆσιν ἔχει ἔκφρασις ληφθεῖσα ὠσαύτως ἐκ μοιρολογίου :

Ἐγένη τὸ Φοκαλωτό²⁾,

ἢ Λάρισα κ' ὁ Δομοκός.

Ὅμοίως παροιμιώδεις ἔκφράσεις προῆλθον καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων τραγικῶν προσώπων τῆς δημῶδους·φιλολογίας καὶ τῆς καθόλου παραδόσεως. Οὕτω, εἰς ἔρωτικά ἔσματα ἀνευρίσκομεν στίχους εἰς παροιμιώδη ἔκφρασιν, πρὸ πάντων ἀναμνήσεις τοῦ ἔπους τοῦ Ἐρωτοκρίτου «*διότι συχνάκις εἰς λιανοτράγουδα οἱ δυσέρωτες παραβάλλουσι τὰ ἐρωτικά πάθη τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετούσης πρὸς τὰ ἴδια*»³⁾. Κοινοτάτη εἶναι ἡ ἐπιφθόσ:

Τοῦ Ρωτόκριτου τὰ πάθη,

ἦπαθα γιὰ μιὰν ἀγάπη⁴⁾.

Παρὰ ταύτην φέρονται καὶ στίχοι, ἀναφερόμενοι εἰς τοὺς ἐραστὰς τοῦ ἔπους, ὡς:

Τὰ πάθη μου δὲν τὰ παθε. μηδὲ ἢ Ἀρετοῦσα,

ποῦ ᾠγάπα τὸ Ρωτόκριτο καὶ τὴν ἔντραγνοῦσα⁵⁾.

Καὶ σήμερον ὡς παροιμιώδης ἔκφρασις λέγεται: «*ἔπαθε τοῦ Ρωτόκριτου τὰ πάθη*»⁶⁾.

¹⁾ Πρβλ. καὶ τὸ παρ' ἀρχαίοις Ἀρχιδάμιος πόλεμος· ἐπὶ τῶν λιαν πικρῶν πολέμων.

²⁾ Ἡ λ. ἐν Μάνη ὡς τοπων. καὶ ὡς ὄνομα χωρίου. Ἐπίσης ὡς τοπων. αἱ λ. Φοκαλιῶνας ὁ, καὶ Φοκαλόχωρα ἢ. Πρβλ. Ριγανόχωρα ἢ. Παρωνύμιον αὐτόθι καὶ Φοκαλᾶς, ὁ (= ὁ καπνίζων ἀντὶ καπνοῦ φοκάλι).

³⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Ἐρωτοκρίτος, Λαογραφία Α (1909) σ. 23.

⁴⁾ Σ. Ξανθοῦδίδου, Ἐρωτοκρίτος, Ἡράκλειον 1915 σ. CLXVI. Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἄνωτ.

⁵⁾ Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἄνωτ.

⁶⁾ Μύκονος. Πληροφορία κ. Σ. Μάνεση. Ὅμοίως λέγονται:

Τὰ πάθη σου δὲν τὰ παθε μηδὲ ἢ γι Ἀρετοῦσα,

ὄντεν τὴν εἶχα ᾠ τὴ φ'λακὴ καὶ τὴν ἔντραγνοῦσα.

(Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἄνωτ. σημ. 3. Πρβλ. αὐτόθι Ἀθηναϊκὸν δίστιχον:

Ἄς ἔχω τὴν ὑπομονὴν ὡσὰν τὴν Ἀρετοῦσα,

π' ἀγάπα τὸν Ρωτόκριτο καὶ τὴν ἔντραγνοῦσα.

ἢ Τὰ πάθη τοῦ Ρωτόκριτου ἔπαθα γὰ γιὰ σένα,

νὰ μὴν τὰ πάθη Χριστιανὸς καὶ κάθε μάννας γέννα.

(Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἄνωτ. 26. Πρβλ. Σ. Ξανθοῦδίδου, ἔνθ' ἄνωτ. — ΙΑ 371, 147 Κῦθος Φ. Κουκουλές. ΙΑ[ΚΠ] 223, 27 Νίσυρος. Α. Χ. Ζώης, Λεξικὸν Ζακύνθου σ. 1104).

Παροιμιακῶς λέγονται ἐπίσης: *Τρανοῦ τοῦ Κάϊ τὰ βάσανα* ἐπὶ τοῦ διαρκῶς βασανιζομένου¹⁾. *Φωνάζει ἀντὸν τὸν Κάϊ* ἐπὶ ὑποφέροντος ἐκ πόνων καὶ κραυγάζοντος²⁾. *Ἐπαθε ὅσα ἔπαθε ὁ Ἀγγελῆς στὸ καράβι* ἐπὶ ὑφισταμένων πολλὰ βάσανα³⁾.

Εἰς παροιμιώδη ἔκφρασιν μετέπεσε σήμερον εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ ἡ φράσις: *Τοῦ Ἀπολλώνιου τὰ κακά*⁴⁾, διὰ τοὺς πολλὰ βάσανα ὑποστάντας ἢ *Τραναί τ' Ἀπολλώνιον τὰ κακά*⁵⁾, ἐπὶ τῶν ὑπερβολικὰ ὑποφερόντων.

Πλὴν τῆς Ζακύνθου καὶ εἰς Χάβαρην τῆς Ἡλίδος μαρτυρεῖται ἡ φρ: «*Ἐπέρασε τοῦ Ἀπολλωνιοῦ τὰ βάσανα*», διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ν. Ι. Λάσκαρης⁶⁾ λέγει ὅτι «εἶναι ζακυνθία ἢ παροιμία, ἣν ἤκουσα παρὰ τῆς κ. Ἀδριάνας χήρας Ι. Παστοῦ (1910), ἣτις οὐδὲν περὶ Ἀπολλωνίου καὶ τοῦ περὶ τούτου μύθου ἐγίνγνωσκεν».

Ἡ παροιμιώδης αὕτη ἔκφρασις εἶναι ἀπήχησις ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ μυθιστορήματος, γραφέντος πιθανώτατα κατὰ τὸν Γ' μ. Χ. αἰῶνα καὶ ἔχοντός ἤρωα τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τύριον⁷⁾.

Εἰς τὰ Κύθηρα τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου σώζεται ὡς παραμῦθι⁸⁾. Κατὰ πληροφορίας μου⁹⁾ καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον διηγοῦντο παλαιότερον «τοῦ Ἀπολλωνίου τὸ παραμῦθι», ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθε καὶ ἡ ἀνωτέρω παροιμιώδης φράσις.

20-4-1949

¹⁾ Μέσα Μάνη.

²⁾ Μύκοπος. Πληροφορία κ. Σ. Μάνεση. Περβλ. *Σουίδας ἐν λ. Ἀβελ*: «*Ὁ Κάιν δὲ γεωργὸς τυγχάνων καὶ μετὰ δίκην*» (διὰ τὸν φόνον τοῦ ἀδελφοῦ) *χειρόνας βιώσας στένων καὶ τρέμων ἦν*».

³⁾ ΙΑ 387, 190. Περβλ. καὶ: *Μήτ' Ἀγγελῆς στὸ πέλαγο* ἐπὶ πολυπαθῶν βλ. Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς. Πύργος 1902 σ. 140. Περβλ: *Μηδ' Ἀγγελῆς στὸ κάτεργο* ἐπὶ αὐστηρᾶς τιμωρίας ἢ κακοπαθείας, *Π. Παπαζαφειροπούλου*, Περισεναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου, Πάτραι 1887 σ. 257.

⁴⁾ Λ. Χ. Ζώης, Λεξικὸν σ. 1140.

⁵⁾ Αὐτόθι σ. 1146.

⁶⁾ Λογογραφία Β (1910) 451.

⁷⁾ Κατὰ τὸν *Krumbacher*, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 136, τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ μυθιστορήματος ἀπωλέσθη, ἡ δὲ σωζομένη παραλλαγή τούτου ὑπὸ τὸν τίτλον «*Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου*» προέρχεται ἐκ Λατινικῆς διασκευῆς αὐτοῦ μετὰ χριστιανικῶν καὶ ρωμαϊκῶν στοιχείων, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὑποθέτει συνταχθεῖσαν κατὰ τὸν βον μ.Χ. αἰῶνα. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας τὸ Λατινικὸν μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου ἀπέβη περιζήτητον λαϊκὸν βιβλίον, ἀπὸ δὲ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος διὰ τῶν Βενετικῶν ἐκδόσεων διεδόθη εὐρύτατα.

⁸⁾ Σ. Ε. Στάθη, Τὸ παραμῦθι τοῦ Ἀπολλωνίου, Λογογραφία Α (1909) 71 - 77, 683, 685.

⁹⁾ Παρὰ τῆς ἐκ Ζακύνθου δεσποινίδος Μαρίας Βίτσου.